

Schweitzer Gábor
„A jövőt sötét ködkárpit fedi”
A zsidóság sorskérdései Hoffmann János naplójában

Kevés önvallomás számol be annyira megrendítően a magyarországi zsidóság második világháború alatti megsemmisüléséhez vezető útvjáról, mint a Budapesti Tudományegyetem egykori hallgatójának, Hoffmann Jánosnak (1895–1944) *Ködkárpit* címen közzétett naplója. A szombathelyi születésű, utóbb Nagykanizsára átköltöző szerző 1940 októberében vetette papírra az első, míg 1944 januárjában az utolsó feljegyzést. A kockás füzetekbe időközönként vezetett naplót, illetve önéletírást nem szánta a nyilvánosságnak. Életútjának állomásait, családtörténeti feljegyzéseit, aktuális gondolatait, kavargó érzéseit, a holokauszt félelmetes híreit, a zsidó sors önmarcangoló dilemmáit a hozzátartozóival kívánta megosztani. Őszintén és sallangmentesen írt. Kerülte a mesterkélt gondolatokat és a színlelt érzelmeket. Mindvégig igyekezett józanul és reálisan értékelni az egyre súlyosbodó helyzetet. Az életrajzi és naplófeljegyzéseket annak a családnak szánta, amelynek nagyobbik részét utóbb a magyar zsidóság százezreivel együtt 1944/45-ben elnyelték a náci haláltáborok. A napló írója, felesége, fia, valamint édesanyja és fiatalabbik húga nem tértek vissza a deportálásból. A holokausztot legközvetlenebb hozzátartozói közül csak leánya és idősebbik húga éltek túl.

Hoffmann János életútja

A naplóíró a szombathelyi zsidó elemi iskolában, majd a premontrei rend gimnáziumában folytatta tanulmányait. A középiskolai időszak kapcsán olvashatjuk azt a megjegyzést, hogy osztálytársaival együtt szorgalmasan lapozgatták a polgári radikálisok *Huszádik Század* című folyóiratát, de a szabadgondolkodók Galilei Körétől már távol tartották magukat. „Nem voltunk forradalmárok semmilyen vonatkozásban.” A polgári jólét keretei között nevelték őket, s ehhez az értékrendhez tartották is magukat.¹

¹ Hoffmann János: *Ködkárpit. Egy zsidó polgár feljegyzései 1940–1944*, Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Városi Önkormányzat Kiadója, 2001, 45.

Intellektuális horizontjuk mindenestre befogadta a korabeli magyar társadalmat sok szempontból élesen bíráló polgári radikalizmust. Az érettségét követően a naplóíró a bécsi Új Kereskedelmi Akadémiára, majd a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozott be. Az első világháborút tisztként harcolta végig. Fájó sebet ejtett rajta, hogy évtizedekkel később, a jogcsorbító zsidótörvények idején – kisegítő munkaszolgálatosként – a hadnagyi rangjától megfosztották.² Hoffmann János 1923-ban nősült meg. Felesége, Schütz Helén (1903–1945) két gyermekkel, Sándorral és Judittal ajándékozta meg. A naplóíró – miként erről később még szó esik – a szombathelyi Hoffmann-cégnél helyezkedett el, majd annak összeroppanása után apósa nagykanizsai textiláruházának vezetését látta el. Hoffmann János művelt, irodalmat és zenét kedvelő ember volt. Szabadidejében szívesen kirándult gyermekeivel és barátaival. Mindezekről naplójában is beszámolt. A kirekesztő zsidótörvények időszaka természetesen fájdalmasan érintette a Hoffmann családot is. Ma már nem is az antiszemitizmus a program – írta 1940 októberében –, hanem az aszemitizmus, azaz „kikapcsolni” a zsidót minden térről. „A jövőt sötét ködkárpit fedi, reményeink csak jámbor óhajtás, vágyálom – sivár a jelenünk és kilátástalan a sorsunk.”³ Pedig ereje teljében volt, egészsége, tehetsége és anyagi ereje is meglelt volna ahhoz, hogy a jövőn munkálkodjon. A kétségbeejtő jelen és a bizonytalan jövő elől a múltban keresett vigaszt és menedéket. Nyilván ilyenkor írta gyakran egymásba folyó visszaemlékezéseit és naplószerű feljegyzéseit is. Az 1944 januárjában írt utolsó bejegyzés a kirekesztő és megalázó törvények tetet-lelket romboló hatásáról tanúskodik. „A zsidótörvény és mindaz, ami az emberiséggel az utolsó években történt, annyira felzaklatta éneket, annyira felizgatta és állandó izgalomban tartja egész valómat, hogy csak a legnagyobb önuralommal tudom napi munkámat elvégezni, és ez az izgalmi állapot tette úgy látszik számomra lehetetlenné azt, hogy gazdasági téren eredményt érjek el.”⁴ Önmagát okolta azért, amiért más volt felelős.

² Uo., 76–78.

³ Uo., 10–11.

⁴ Uo., 122.

Noha a jövőt Hoffmann János kilátástalannak ítélte meg, felelősen gondolkodó szülőként igyekezett gyermekei számára pályát választani. Fiát a Pešti Izraelita Hitközség Gépipari Középiskolájába, leányát pedig a Pešti Izraelita Hitközség Ipari Leány-középiskolájába íratta be. Fontosnak tartotta ugyanis, hogy amennyiben gyermekei továbbtanulási tervei az antiszemita jogkorlátozások miatt nem járnának sikerrel, biztos megélhetést jelentő kétkezi szakmájuk legyen. „Óriási megnyugvás izgatott állapotomban, hogy Téged, Édes Fiam, olyan úton látlak elindulni, amelyen két kezed munkájával, fejed, tudásod

vezetésével megtalálod a megélhetésedet, és ugyanilyen úton indul Juci is – bár ő még csak az iskolában” – írta 1944 januárjában.⁵

Hoffmann Jánost és családtagjait három hónappal később, 1944. április 27-én hurcolták a nagykanizsai gettóba. Arról, ami ezután következett, már a naplólíró leányának a visszaemlékezései számolnak be.⁶

A családi háttér

A Hoffmann család tagjai a 18–19. század fordulója óta laktak Szombathelyen, illetve a város közelében lévő Szentmártonban. A szerző dédapja, Hoffmann Ábrahám (1790–1864) a visszaemlékezés szerzője szerint felvilágosult ember volt, hiszen Moses Mendelssohn (1729–1786) és a zsidó felvilágosodás, a haszkala követőjeként már német nyelvű könyvet is olvasott, amit a tradicionális értékrendet követő és nyilvánvalóan a jiddis nyelvet preferáló szentmártoni zsidók csak nehezen szívlelhettek. Állítólag ki is zárták a hitközségből.⁷

⁵ Uo., 123.

⁶ Uo., 129–131.

⁷ Uo., 110.

Neve mindenestre szerepel az 1833-ban újraalapított szombathelyi zsidó Szentegylet, Chevra Kadisa tagjai között, ami viszont azt igazolja, hogy akkor már/még a tekintélyes hitközségi polgárok közé tartozott.⁸

⁸ Bernstein Béla: *A zsidók története Vas megyében.*

Magyar Zsidó Szemle, 1914, 110–111.

A szerző nagyapja, Hoffmann Sámuel (1826–1894) 1847-ben nyitotta meg Szombathelyen a családi fűszerkereskedést. A forradalom és szabadságharc idején fivérével együtt nemzetőrnek állt be. Magyar érzelméről vallott az is, hogy a neoabszolutizmus idején demonstratív módon zsinóros ruhában fényképtette le magát.⁹ A naplólíró édesapja, Hoffmann Ignác (1855–1932) ecetgyárosként írta be a nevét Szombathely gazdaságtörténetébe. A helyi gimnázium négy osztályának elvégzése után orvosi tanulmányokat kívánt folytatni, ám családja a bécsi Porges-féle kereskedelmi iskolába íratta be. A fűszerüzletnek ugyanis inkább gazdasági, mintsem medicinai ismeretekre volt szüksége. Tanulmányai az 1873-as gazdasági krach miatt szakadtak félbe. Vissza kellett térnie szülővárosába. „Így lett Édesapám boltos – írta kesernyésen Hoffmann János. – Jött a robot és megmaradtak az álmok. Szép, jó könyveket olvasott kora reggel boltnyitáskor – messze szállt lelke, ha lefejtett egy délelőtt 4-500 üveg sört egy skót ballada járt eszébe, ha kiadagolt egy hordó dán vaját.”¹⁰

⁹ Hoffmann, 20–21.

¹⁰ Uo., 54.

Hoffmann Ignác tehát amolyan self-made man volt. Rajongott a színházért és az irodalomért. Szívesen olvasta Shakespeare drámáit és szonettjeit, jól ismerte Heine verseit, fia szerint Goethe Fausztját is

kívülről fújta. A hazaiak közül Vörösmarty és Petőfi költeményeit kedvelte és fordította németre. Alkalmanként maga is fabrikált versikéket. Fia úgy érezte, hogy édesapja benne látta saját kettétört fiatalságának folytatását, álmai beteljesülését. Az évtizedek múlásával Hoffmann Ignácból megbecsült polgár, a Kereskedők Társaságának magyar királyi kereskedelmi tanácsosi címmel felruházott elnöke lett. Katona Attila kutatásaiból kiderül, hogy neve 1923 és 1927 közt szerepelt a legtöbb adót fizetők városi listáján, ez arra enged következtetni, hogy akkoriban tisztos adóköteles jövedelemmel rendelkezhetett.¹¹

¹¹ Katona Attila: *Zsidóság és zsidókérdés Vas megyében. 1910–1938*, PhD-értekezés. Pécs, 2008, 62.

Hoffmann Ignác ugyanakkor – miként erről Bernstein Béla kutatásaiból fény derül – a Chevra Kadisa vezetőségi tagjaként a helyi zsidó hitéletben is szerepet játszott.¹²

¹² Bernstein, 118.

A 19. század végén a neológ hitközség elnöki tisztéért is versenybe szállt, de Geišt Jenővel szemben alulmaradt. A Kereskedők Társaságában azonban nem Geišt Jenőt, hanem Hoffmann Ignácot választották a társaság élére. A Hoffmann család és a Geišt család évtizedes vetélkedését egyébként a naplóíró a Montague és a Capulet család küzdelméhez hasonlította.¹³ Hoffmann Ignác gazdasági vállalkozásai a nagy gazdasági világválság idején, 1930-ban roppantak össze. Likviditási gondok miatt fel kellett számolni a családi céget. A visszaemlékezés szerzője ekkor költözött családjával együtt Nagykanizsára, amit az édesapa a lelke mélyén nem tudott neki megbocsátani. „Sohasem hallottam tőle szemrehányást, sem elválásunkkor, sem később, levelei tele voltak irántam érzett szeretetével, de én most, egy évtized múltán tisztán érzem: nem tudta megbocsátani, hogy nehéz órájában elhagytam őt – magára hagytam abban a sziszifuszi harcban, melyet a cég nevéért, a maga presztízséért, a megélhetésért folytatott” – vélekedett 1943-ban.¹⁴

¹³ Hoffmann, 22.

¹⁴ Uo., 115.

Hoffmann János édesanyja, Rosenthal Regina (1870–1944) Krakkóban született, ahol édesapja, a valószínűleg észak-magyarországi származású Rosenthal Izrael borkereskedőként tevékenykedett – főleg tokaji bort szállított Oroszországba. Az anyai nagypapa modern gondolkodású, felvilágosult, művelt ember hírében állt. Ifjúkorában Hoffmann János is megfordult édesanyja szülővárosában, Krakkóban. Nagypapa akkor már nem élt, ám tekintélyt parancsoló arcképe az unoka lelki szemei előtt lebegett. Krakkó Podgórze nevű elővárosában találkozott Hoffmann János először „zsidó kocissal, zsidó napszámossal, zsidó népélettel”, azaz olyan társadalmi rétegek képviselőivel, akiket Szombathelyen aligha láthatott.¹⁵

¹⁵ Uo., 30.

A távoli Krakkóban kapott tehát szociológiai ízelítőt a kelet-közép-európai zsidó társadalmi valóságból. Hoffmann János tudomása szerint anyai nagyanyja, Pauline Blumenfeld – miként fogalmazott – „állítólag” Heinrich Heine unokahúga volt. Ha fennállna a rokoni kapcsolat, úgy családja irodalmi hajlamaira is magyarázatot kaphatna, ám sem ideje, sem módja nem volt, hogy a rokonság szálai után nyomozzon. A Heine család magyarországi gyökereit Kaufmann Dávid a 19. század végén, Guttmann Henrik pedig a 20. század első felében kutatta. Heinrich Heine anyai ági felmenője, Michel/Michael Simon a 17–18. század fordulóján vetődött Pozsonyba, és 1716-ban magától az uralkodótól, III. Károlytól kapott letelepedést és szabad vallásgyakorlást biztosító kiváltságlevelet.¹⁶

¹⁶ Guttmann Henrik: A magyarországi zsidók III. Károly korában. In: *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*, szerk.: Guttmann M.–Hevesi S.–Löwinger S., Budapest, 1939, 70–71.

Leánya, Sára Lea (1696–1741) utóbb feleségül ment a Düsseldorfban élő Lazarus van Geldernhez (1695–1769), Heinrich Heine édesanyjának, Peira/Betty van Geldernnek (1771–1859) a nagypapjához.¹⁷

¹⁷ David Kaufmann: *Aus Heinrich Heine's Ahnensaal*. Schottländer, Breslau 1896.

Hogy rokonságban álltak-e a Blumenfeld családdal, azt a további kutatásoknak kell majd kideríteniük.

Hoffmann Jánost sokat foglalkoztatta családjának a zsidósághoz való viszonya. A szombathelyi zsidók többségéhez hasonlóan a Hoffmann család is a társadalmi integráció törekvéseit elfogadó neológia felfogását vallotta. A vallási hagyományokat tisztelték ugyan, de nem követték az ortodoxia által szigorúan értelmezett vallási parancsolatokat. A zsidó nagyünnepeket mindenesetre előírászerűen tartották meg. Az édesapa ilyenkor mindig elment a zsinagógába, és „az imádság dallamát dúdolván tért haza”. Otthon terített asztal, gyertya és kalács várta. Az asztali áldást követően a családfő osztotta ki az ünnepi kalácsot. A zsidó kalendárium kevés örömunnepeinek egyikét, a Makkabeusok vezette szabadságharcosok síreinek feletti csodálatos diadalát, egyúttal a jeruzsálemi szentély újraavatását felidéző Chanukkát a családfő a gyerekek számára külön is emlékezetessé tette. Az ünnep rituáléjához fűződő kedves társasjáték legfőbb kellékét, a négyoldalú pörgettyűt, a trenderlit ugyanis odahaza a gyerekekkel közösen öntötték ki ólomból. A trenderli minden egyes oldalára hagyományosan egy-egy héber betűt kell bevésni, amely akronímként emlékeztet a Chanukka csodájára: NGHS, azaz Nész Gádol Hájá Sam, vagyis Nagy Csoda Történt Ott! Hoffmann Ignác azonban egy kis változtatást eszelt ki. A betűk sorrendjét ugyanis nem

a héber szöveg alapján jegyezték meg a játék résztvevői, hanem egy „drasztikus mondat” szolgált emlékeztetőül: Náci Grünwald Hosen Scheisser, azaz Nadrágba Szaró Grünwald Náci! Miként Hoffmann János megjegyezte, ez volt az egyetlen alkalom, hogy az ismeretlenség homályában maradó Grünwald Ignác rovására „draszticitás” hagyta el az édesapa száját.¹⁸

Zsidó sorskérdések: „kitérés”, asszimiláció, cionizmus

A zsidósághoz való viszony legérzékenyebb területét a vallásváltoztatás jelentette. A „kitérés” gondolatával a Hoffmann család akkor szembesült először, amikor jóval a zsidótörvények előtt, tehát még a „békeidőkben”, a családfő fivérének, Hoffmann Lajosnak a felesége vetette fel ennek lehetőségét. Hoffmann Ignác erre kijelentette, amennyiben sógornője elhagyja ősei hitét, nem kíván vele többé érintkezni. Az erélyes fellépésnek köszönhetően a „kitérés” lekerült a napirendről. Az antiszemita törvények időszakában azonban ismételten napirendre került a „kitérés” kérdése. Mielőtt a szorongató kérdésre választ adott volna – „mint a macska a forró kását, kerülgetem a lényeket” –, Hoffmann János hosszasan idézte naplójában a „kitérésre” és a vegyes házasságokra vonatkozó hazai és nemzetközi statisztikai adatokat. Ebből a részből az is kiderül, hogy a naplóiíró jól ismerte az idevágó egykorú szakirodalmat: Arthur Ruppin, Kenéz Béla és Marton Ernő szociológiai és statisztikai műveit. A cionista teoretikus, Marton Ernő egyik írásából emelte ki azt a gondolatot, miszerint „a zsidó sors elöl elfutni nem lehet”, azt emelt fővel vállalni kell. A vegyes házasság és a „kitérés” ugyanis paradox módon nem oldja meg, hanem súlyosbítja a helyzetet.¹⁹ Hoffmann János végül a sok vívódás ellenére sem tudta magát „a döntő lépésre” rávenni. A zsidó hiten történő megmaradásban az „Isténfélelmen” kívül a családi hagyományok tisztelete is szerepet játszott. Ugyanakkor azt is pontosan tudta, hogy a vallásváltoztatással nem vonhatja ki magát a faji törvények hatálya alól, tehát a „kitérésnek” gyakorlati haszna sem lett volna. Nyomós érvként hivatkozott arra, hogy az antiszemitizmus tobzódása idején nem hagyhatja cserben a zsidóságot. Ebben a szorongatott helyzetben ugyanis árulás lenne elhagyni a léket kapott hajót. Nem lesz – miként fogalmazott – *Fahnenflüchtig*, azaz szökevény.²⁰ A füleiben csengtek ugyanakkor „az új vallásában csaldódt” Heinrich Heine verssorai, amelyeket édesapja annak idején oly sokszor idézett: „Keine Messe wird man lesen / Keinen Kadisch wird man sagen...” – „Mise nem fog zengedezni, / Kaddis, az se hangzik értem...” (Nadányi Zoltán fordítása).²¹

¹⁸ Hoffmann, 51–52.

¹⁹ Uo., 104–105.

²⁰ Uo., 111.

²¹ Uo., 108–109.

Jól érzékelt, hogy a vallásváltoztató légüres térbe kerül. Az áttérő kirekeszti magát régi közösségéből, új vallási közössége pedig a törvényi rendelkezések folytán, még ha akarná sem tudná befogadni.²²

²² Uo., 99.

A naplóíró tehát racionális és emocionális érvek egyaránt visszatartották a vallásváltoztatástól. Az önazonosság dilemmái azonban ettől még nem jutottak nyugvópontra. A kérdés olyan formában vetődik fel – fogalmazott –, vajon mi lenne a zsidóság számára a helyes út a jogi korlátozások megszűnése után: „az asszimiláció megkísérlése áttéréssel, vagy a zsidó nacionalizmus vállalása cionista éllel”? Hoffmann János – miként írta – sokadmagával együtt vélekedett úgy, hogy az az út, amelyen az ősök jártak, és amelyet ők maguk is tapostak, zsákutcába vezetett.²³ Arra is rádöbrent, hogy a kettős identitásról szóló álmok is szertefoszlottak. „A zsidóság számára az asszimiláció – úgy, ahogyan Európában csináltuk – csődbe torkollik; úgy látszik, ott nem lehet zsidónak *maradni* és magyarnak lenni *akarni*. Ez a kettősség okoz nekünk hallatlan fájdalmakat, ez a gyökértelenítés veszi el ideáljainkat – nincs lelki cél.”²⁴

²³ Uo., 112.

²⁴ Uo., 97.

Az asszimiláció és az emancipáció ideái egyaránt kudarcot vallottak. A cionista teoretikusok már évtizedekkel korábban kétkedésüket fejezték ki a felekezeti alapú asszimiláció és emancipáció lehetőségében és létjogosultságában. A nemzeti gondolat mellett elkötelezett cionisták a zsidóság nemzeti emancipációját és a palesztinai államépítést tűzték ki végső célként. De nemcsak a cionizmus hívei, hanem a hazai zsidóság felekezeti keretek között szocializálódott gondolkodói is keresték a két világháború közötti időszakban a kibontakozás lehetőségét. Erre utalnak Grünwald Fülöpnek, a Pésti Zsidó Gimnázium történelemtanárának a zsidó historiográfia új irányvonalának szükségességét felvető 1934-es sorai is. A magyar zsidó történetírás elmúlt évszázadát áttekintve jutott arra a felismerésre, hogy miután a zsidó történetírás fő mozgatórugójaként számon tartott emancipáció eszméje elvesztette régi fényét, a zsidó történetírás „új idea” és „új cél” keresésére szorul. „Elkanyarodunk az elődeink járta ösvénytől és ezért némileg más oldalról látjuk majd múltunkat is, a zsidóság eddig megtett útját.”²⁵

²⁵ Grünwald Fülöp: *A magyar zsidó múlt historikusai, IMIT (Izraelita Magyar Irodalmi Társulat) Évkönyv, 1934, 225.*

Nemcsak a zsidó történetírásnak, hanem magának a zsidóságnak is új ideákra és új célokra volt szüksége. Hasonlót érzékelhetett tehát Hoffmann János is a negyvenes évek elején. Egyetemi tanulmányaira visszaemlékezve hivatkozott a magyar közjog professzorának, Kmety Károlynak az előadásaira, aki a magyarországi zsidók

egyenjogúsága kapcsán „szívesen állapította meg” a zsidók egyenjogúságának csonkaságát, amennyiben az irányadó törvények rendelkezései szerint zsidó vallású személy nem lehetett koronaőr.²⁶ Az asszimiláció és az emancipáció kudarcából mindenesetre még nem következett Hoffmann János számára a „zsidó nacionalizmus” automatikus elfogadása. „Lehet, hogy az öntudatos zsidó állam megvalósítja a zsidó hazát és megszünteti a szenvedések sorát – de valahogy nem tudom álmodni ezt az álmot. Próbáltam, nem sikerült.” A naplóiíró szerint a nacionalizmus tette lehetetlenné Európaszerte a nemzetek békés egymás mellett élését. Emiatt nem tudott feltétel nélkül hinni a „zsidó nacionalizmus” létjogosultságában sem, miközben elismerte, hogy Palesztina tízezrek életét és megélhetését biztosította. A cionizmus elutasításában patriotizmusa is közrejátszott. A kivándorlás lehetősége kapcsán írta Tompa Mihály nyomán, hogy „Szívet cseréljen az, aki hazát cserél”.²⁷

²⁶ Hoffmann, 10-11.

²⁷ Uo., 47.

Az egyre kétségbeejtőbb politikai és társadalmi viszonyok közepette az önmagát nem is hívőként, hanem racionalistaként – tegyük hozzá: zsinagógalátogató racionalistaként – identifikáló Hoffmann János szenvedélyesen kereste a zsidó önazonosság kifejeződésének lehetőségeit.

A holokauszt hírei

Felvetődik a kérdés, hogy mit tudtak akkoriban Magyarországon a holokausztról. Vélhetően nagyon i

s sokat. A felelős politikai és katonai vezetők hiteles forrásokból szereztek, illetve szerezhettek tudomást a náci és szövetségeseik által végrehajtott népirtásról. A civil lakosság a legkülönbözőbb csatornákon keresztül értesülhetett a zsidóság módszeres kiirtásáról. Ezt az állítást a korabeli naplók is alátámasztják. A zsidó munkaszolgálatosok keleti fronton bekövetkezett tragédiáján kívül a lengyelországi zsidóság fizikai pusztulásáról szóló híradások Hoffmann Jánoshoz is eljutottak. Az alábbi feljegyzést 1942. december 12-én vetette papírra: „...megermedünk a Lengyelországból jövő hírek hallatára, (...) némelyek szerint több mint egy millió zsidó vesztette el ott az életét – mert zsidó.”²⁸

²⁸ Uo., 94.

E végzetes információkról mások is értesültek. Hasonló tartalmú bejegyzést írt naplójába 1943. január 29-én a történettudós Angyal Dávid is: „...a vezér 2-3 millió zsidót öletett meg a legborzasztóbb módszerekkel.”²⁹

²⁹ Angyal Dávid: ~ naplója (1942. október 30.–1943. szeptember 5.), közléteszi Schweitzer G.–Gantner B. E. *Századok*, 2001/3, 719.

A zsidó népirtásról szóló hírek a Magyar Távirati Iroda legkülönbözőbb kiadványaiban is megjelentek. A *Házi Tájékoztató* 1942.

december 19-i száma a lengyelországi, valamint a nácik által Lengyelországba hurcolt zsidóság százezreinek megsemmisítéséről számolt be: „A géppuskával való tömeges kivégzésen kívül a németek különlegesen berendezett gázkamrákban vagy villamos árammal vagy tűzzel irtják ki a szerencsétleneket.” A *Rádiófigyelő* 1943. május 22-i száma a londoni rádió német nyelvű adása alapján nemcsak a varsói gettóban néhány nappal azelőtt még dúló harcokról számolt be, hanem arról is, hogy „a németek gázkamrában gyilkolják le a még életben lévő zsidókat”. A *Házi Tájékoztató* 1943. június 5-én londoni hírek alapján arról tudósított, hogy „hárommillió lengyel zsidó közül alig 300 000 maradt még életben”. Az MTI a semleges államok és a szövetségesek sajtója alapján a következő évben már a magyarországi zsidóság elpusztításáról számolt be, arról a tragédiáról, amelynek a Hoffmann család is áldozatul esett. A *Bizalmas Külpolitikai Szemle* 1944. július 8-i száma a Reuter-iroda lengyelországi információi alapján közölte, hogy május 15-től kezdődően 400 000 magyarországi zsidót szállítottak Lengyelországba – „Oswiecín”-be, azaz Auschwitzba –, „ahol legnagyobb részüket *gázkamrákban kivégezték*”. A holokauszt borzalmait tehát – a nácik és csatlósai által elkövetett megannyi rémtettel együtt – már az elkövetés idején sem maradtak titokban.

Katasztrófizmus – szenvedéstörténet – csodavárás

A naplóirosok sokat töprengtek a zsidóság történetéről, valamint a zsidóság szenvedésének céljáról. Miután a katasztrófák a zsidóság történetében periodikusan ismétlődnek – fogalmazott –, „a zsidó történelem tulajdonképpen katasztrófák története”.³⁰ Katasztrófák sorozata kíséri a zsidóság történelmét – folytatta az iménti gondolatmenetet –, „sötétség, borús, iszonyat, üldözés, máglyák, vándorok, világvándorok görnyedt hátú sora, keresztes hadak, kozák ostrom – és csak igen kevés, de igen fényesen ragyogó világosság”. S ha feltenné a kérdést, hogy „mi tartja meg a milliósokat az ősi sorban”, nem tudna rá választ adni. A zsidóság célja – vélekedett – maga a fennmaradás lehet, ám a szenvedés nem lehet a megélni és boldogulni akaró zsidók osztályrésze.³¹ A palesztinai zsidó állam felépítése – miként korábban hivatkoztunk erre – a cionista meggyőződésű zsidó számára megszüntetheti a szenvedések sorát. A neológ zsidó, aki „hitbeli dolgokban” a zsidóságtól – Hoffmann János vélekedése szerint – keveset kapott, nem találja a helyét abban a társadalomban, amelyben egyenrangú tagnak gondolta magát, és amely most nemcsak kiszítja magából, hanem „részben kiirtását feladatul tűzte ki”. Az ortodox zsidó ugyanakkor a rá mért szenvedéseket Isten büntetésének tartja, megnyugszik ebben, és sorsát az isteni gondviselésre bízta.³² Ezek az alternatívák az önmagát racionalistának tartó naplóirosok aligha nyugtatták meg. Minden oka megvolt rá, hogy a jelent sivárnak és kegyetlennek, a jövőt pedig kilátástalannak ítélje meg.

„Számunkra nincs segítség, csak a csoda. Csodavárók vagyunk – és kell, hogy legyünk és maradjunk, mert nincs eszme, mely vigasztal bennünket, csak a *remény*” – vonta le a következtetést 1942 telén.³³

³⁰ Hoffmann, 96.

³¹ Uo., 97.

³² Uo., 98.

³³ Uo., 96.

A kortársak közül természetesen nemcsak Hoffmann Jánost foglalkoztatta a zsidóság szenvedéstörténete és csodavárása. Hevenyészett naplófeljegyzéseiben Szerb Antal folyamatos katasztrófaként értelmezte a zsidó történelmet: „A zsidóság története egy kontinuus mohácsi vész” – írta 1942. július 24-én.³⁴

³⁴ Szerb Antal: *Naplójegyzetek (1914–1943)*, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Tompa M., Budapest, Magvető, 2001, 277.

A szenvedéstörténettel kapcsolatban pedig Grünwald Fülöp, a zsidóság krónikása jegyezte fel 1940-ben Simon Dubnowról, a világhírű történetíróról, hogy *A zsidó szenvedések feketekönyve* címen kívánja megírni az utolsó évek történetét.³⁵

³⁵ Grünwald Fülöp: *Az elmúlt év története – 5700, IMIT Évkönyv, 1940, 288–310.*

Ez a munka azonban már nem készülhetett el, mert az aggasztán tudóst 1941-ben a Riga közelében lévő rumbalai erdőben sok ezer sors társával együtt a náciak kivégezték. A csodavarást illetően ugyanakkor Márai Sándor 1944. májusi naplófeljegyzése is idekíváncozik: „Az európai zsidóság elveszítette a maga külön háborúját: csak a csoda segíthet rajtuk. De a zsidók nem hisznek a csodában. A zsidók egyáltalán nem *hisznek*: ezért viselnek olyan kétségbeesetten és összetörten minden csapást.”³⁶

³⁶ Márai Sándor: *Napló 1943–1944*, Budapest, Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1990, 154.

Hoffmann Jánosnál a csodavárás az utolsó mentsvárat jelentette, a félig-meddig kívülálló Márai Sándornál azonban a beletörődést és a háritást sugallta, hiszen bántóan általánosító véleménye szerint az addigra már megannyi sebből vérző zsidók nemcsak a csodában, hanem semmiben sem hittek.

Hoffmann János naplójának egyik utolsó gondolata ugyan nem a csodáról, de a csodával egyenértékű megmaradásról és építkezésről szólt. „Ma a legfőbb, a legtöbb, amit várni kell – maga a megmaradás, a puszta élet, hogy tovább lehessen építeni a romokon.”³⁷ A romok azonban végül Hoffmann Jánost is maguk alá temették.

³⁷ Hoffmann, 123.

*

Auschwitz kapcsán Harald Weinrich hivatkozott a felejtés lehetetlenségére. Arra, miként kísérelt meg szépirodalmi alkotásaiban szembesülni a felejtés és emlékezet dilemmáival a haláltáborokat túlélte Elie Wiesel, Primo Levi és Jorge Semprun.³⁸

³⁸ Harald Weinrich: *Léthé. A felejtés művészete és kritikája*,
Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2002, 263–279.

Hoffmann János nem élte túl az auschwitzi haláltáborot. Néhány kockás naplófüzet és fénykép maradt csak utána. A felejtés valóban lehetetlenség.

